

STÁTNÍ ŘÍZENÉ CUKERNÍ HOSPODÁŘSTVÍ V ČESKOSLOVENSKU V PRVNÍCH POVÁLEČNÝCH LETECH (1918–1921)

FRANTIŠEK ČAPKA

During the war in our agriculture prevailed growing of corn. In the first years after the war Czechoslovak economy remained in difficulties, with the result that by 1921 there was a bound and state controlled economy. It was one of the tools of the new state. Monetary separation from the Austro-Hungarian crown in 1919 served to overcome the economic disruption and in the same year the validation of industrial enterprises and banks was commenced. This was also accompanied by the land reform.

Key words: sugar industry; sugar refinery; sugar beet cultivation; sugar beets; global markets; the export of sugar; a sugar refinery; bound economy; monetary separation; validation; land reform.

Vznik Republiky československé v roce 1918 přinesl nové uspořádání cukrovarnictví v našich zemích. Z celkového počtu 184 řepných cukrovarů v rámci celého Rakousko-Uherska jich mělo vedle 13 rafinerií pracovat na území nového státu 163 (88,6 %), tedy celkem bylo v provozu 176 zařízení (podle stavu z poslední válečné kampaně let 1917/1918 a z první poválečné kampaně z let 1918/1919), z nichž bylo 155 zařízení (a 12 suchých rafinerií) umístěno v českých zemích (99,4 % předlitavských cukrovarů), zbytek (8 a 1 rafinerie) se pak nacházely na Slovensku (32,1 % bývalých uherských cukrovarů). V novém státě tedy jednoznačně převažovaly cukrovary na území Čech, Moravy a Slezska. Cukrovary na území celého Československa dosahovaly výrobní kapacity 76,5 % z celkové maximální produkce cukrovarů v předchozí monarchii v kampani 1912/1913.¹ Ve srovnání s touto poslední předválečnou kampaní dosahovala výroba v čs. cukrovařech v první poválečné kampani jen 44,2 %, což způsobil jednak celkový válečný hospodářský rozvrat a současně také značné omezení pěstování cukrovky ve válečných letech ve prospěch zvýšeného osevu obilí a olejnin.² Na pomalý návrat cukrovarnictví k předválečné úrovni měla hlavní vliv zmíněná válečná výrobní struktura zemědělské výroby, která sledovala hlavní cíl: soběstačnost v zásobování potravinami; pokles osevu cukrovky byl

¹ DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, s. 76. Naopak starší práce uvádějí, že „z 201 rakousko-uherských cukrovarů přešlo do Československa 175“: VONDRÁK, J.: *Průmysl cukrovarnický. Historie cukru a jeho výroby u nás*. In: *Československá vlastivěda*, 9, Praha 1929, s. 286; FALLADA, O.: *Průmysl cukrovarnický v prvním desetiletí v Československé republice*. In: *Listy chemické*, 1928, č. 19, s. 430 (z toho mělo být 113 provozů v Čechách, včetně 7 rafinerií, 48 na Moravě, z nichž byly 4 rafinerie, a 6 ve Slezsku, včetně 1 rafinerie, na Slovensku pak 8 cukrovarů). Podobná čísla se uvádějí i ve studii ZEMAN, J.: *Význam cukrovarnického průmyslu pro hospodářský život našeho státu*. In: *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, sv. XXXII, Praha 1926, sešit 1 a 2, s. 225–226.

Před válkou bylo v Čechách 112 cukrovarů, na Moravě 50 a ve Slezsku 6. In: *Listy cukrovarnické*, 1919, č. 32, s. 317.

² Porovnejme si několik čísel: v rámci Rakousko-Uherska činil v roce 1913 celkový osev cukrovkou 431 080 ha, v roce 1914 poklesl na 416 500 ha, v roce 1915 nastal propad na pouhých 266 320 ha a v dalších válečných letech 1916–1918 se pohyboval okolo 272–276 tisíc ha. V českých zemích představoval osev cukrovkou v posledním „mírovém osetém roce“ (1914) rozlohu 295 081 ha, naopak v posledním „válečném osetém roce“ (1918) 182 039 ha, v prvních letech republiky (1919–1922) se pohyboval v rozmezí mezi 182–184 tisíci ha. Blíže: VONDRÁK, J.: *Průmysl cukrovarnický. Historie cukru a jeho výroby u nás*. In: *Československá vlastivěda*, 9, Praha 1929, s. 290.

také způsoben nedostatkem pracovních sil k obdělávání řepy a také poklesem umělých hnojiv. Proto až do roku 1922 přetrvávala v čs. zemědělství poválečná obilnářská konjunktura, negativně ovlivňující válkou narušené řepářství.³ Teprve v důsledku prudkého poklesu cen obilí a brambor v letech 1922–1923 došlo k postupné změně ve struktuře zemědělské rostlinné produkce směrem ke speciálním zemědělským plodinám, jakými byla cukrová řepa, sladovnický ječmen nebo chmel. Do poloviny dvacátých let tak byla obnovena předválečná specializovaná struktura zemědělské výroby s vyspělým řepářstvím.

S rostoucími hospodářskými potížemi po vypuknutí první světové války zesílily státně kapitalistické zásahy do řízení válečného hospodářství v monarchii. Vláda přikročila ke zřizování válečných ústředí a průmyslových svazů jako výkonných orgánů řízeného válečného hospodářství. Ústředny představovaly svou ekonomickou podstatou státem kontrolované monopoly se značnou nařizovací a kontrolní pravomocí. K 10. 4. 1915 nechala Stürgkhova vláda uzavřít vývoz cukru z monarchie a následně (9. 7. 1915) přistoupila ke zřízení *Cukerní ústředny* ve Vídni jako vládního orgánu k regulaci výroby cukru a obchodu s ním; to plně korespondovalo s narušením struktury světové výroby cukru i s jeho obchodováním v mezinárodním měřítku. Již předtím (10. 4. 1915) došlo k uzavření vývozu cukru z monarchie. Válkou se změnil poměr mezi výrobou řepného cukru a třtinového cukru ve prospěch třtinového.⁴ Přitom spotřeba cukru začala od roku 1915 postupně narůstat; mnoho nezdaněného cukru odčerpala vojenská správa a také v domácnostech rostla spotřeba cukru.⁵ Ústředna představovala pokračování kartelu pod vládním dohledem, přičemž její vedoucí místa byla obsazena právě zástupci kartelu. Společně s *Úřadem pro výživu lidu* se podílela na stanovení maximálních cen tuzemského surového a rafinovaného cukru a minimálních cen cukrové řepy pro každou kampaň.⁶ Toto vázané hospodářství bylo každoročně prodlužováno.

Protože spotřeba cukru dlouhodobě neklesala, provedla vláda v roce 1916 několik úprav v cukerní oblasti: 1. zakázala používání cukru k výrobě piva; 2. v březnu zavedla lístky na cukr, tzv. cukřenky; 3. pro kampaň 1916/1917 navýšila cenu za cukrovou řepu z dosavadních 4 K za 1 q na 6 K a následně od roku 1918 na 12 K; 4. vydala nařízení o povinné dodávce cukrovky do cukrovarů (toto nařízení bylo později zmírněno výjimkou, která stanovila, že jistou část cukrovky je možné přenechat cikorkám a průmyslovým lihovarům). Následně bylo vázané hospodářství zavedeno i na obchod s melasou. Ke zvýšení osevni plochy cukrovky mělo přispět i opatření, které poskytovalo jejím pěstitelům za každý 1 q cukrovky 3 kg cukru. *Cukerní ústředna* omezila zpracování cukru v pivovarech a na počátku roku 1917 zavedla (podle

³ K problematice řepářství vyšla celá řada prací; připomeňme si jen některé z posledních let: LACINA, V.: *Řepářská oblast v českém zemědělství 1920 až 1930*. In: ČsČH, 1972, č. 1, s. 10–38; týž: *K vývoji českého řepářství v letech 1920 až 1930*. In: Sociologie a historie zemědělství, 9, Praha 1973, s. 145–156; týž: *Skupiny závodů a hlavní obory zemědělské výroby v české řepářské oblasti v letech 1920–1930*. In: Sborník historický, 20, 1973, s. 143–193; týž: *K řepářské a obilní krizi v letech 1928–1933*. In: Sborník historický, 21, 1974, s. 159–196; ČAPKA, F. – SLEZÁK, L.: *Hlavní řepářské oblasti, pěstování cukrové řepy v 19. a na počátku 20. století*. In: Cukrovarnictví do roku 1918 a agrární strana (se zřetelem na Moravu a Slezsko). Brno 2011, s. 9–19.

⁴ Výroba řepného cukru ve světě klesala od kampaně 1913/1914 do kampaně 1917/1918 až na 56,6 %, naopak u třtinového cukru (Kuba, Filipíny, Havajské ostrovy, Portoriko) došlo ve stejném období k navýšení na 126,9 %. In: *Listy cukrovarnické. Zpravodaj*, roč. XXXVII, č. 20, 12. 2. 1919, s. 172.

⁵ Měsíční přiděl cukru prostřednictvím tzv. cukřenek (zavedených od 4. 3. 1916) činil na 1 obyvatele v roce 1916 1,25 kg (ve městě) a 1 kg (na vesnici). Od února 1917 byla tato dávka snížena o 0,25 kg a od listopadu 1917 o dalších 0,25 kg.

⁶ Během války ceny cukru postupně narůstaly: ze 75 K v roce 1914 až na 246 K v říjnu 1918 za 1 q rafinády. Podobně (ale mírněji) rostly ceny za cukrovku: ze 3 K (1915) na 12 K (1918). Blíže: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1938, s. 74.

německého vzoru) státní monopol na umělá sladidla. Od března téhož roku byl vydán zákaz prodeje cukru v kavárnách a hostincích. Všechna uvedená opatření představovala státní zásahy do hospodaření s cukrem, které se přenesly i do nových poměrů v RČS (ČSR).⁷

Během první světové války se v rakousko-uherském cukrovarnictví upevnila pozice bankovního kapitálu. Banky akumulovaly vysoké zisky z válečné cukerní konjunktury.⁸ Přitom se cukrovary potýkaly s výrobními problémy, jakými byl nedostatek paliva (zejména uhlí) nebo i vápence, a rovněž mnohdy také nepravidelné dodávky cukrovky, takže často docházelo k přerušování kampaně cukrovarů; pěstitelé často používali cukrovku i jako náhradní krmivo pro dobytek, nebo z ní dokonce vyráběli i rozličné potravinové náhražky. K tomu přistupoval i nedostatek dopravních prostředků k zajištění přísunu potřebné suroviny – cukrovky a materiálu, stejně jako následně vagonů k rozvozu cukru a řepných odpadů. Stávalo se, že hotový cukr byl přepravován v otevřených vagoncích, takže docházelo k jeho krádeži. Cukrovary se musely vyrovnávat i s tím, že podléhaly nařízení o odvodu kovů, jako mědi, mosazi, hliníku, platiny i olova. To vše se pak odráželo v již zmíněném nárůstu cen cukru. Zlepšit situaci v oblasti zaměstnanosti mělo napomoci přidělování válečných zajatců na pomocné práce v cukrovarech nebo možnost zlepšovat zásobovací situaci zaměstnanců prostřednictvím nákupu vybraných potravin, případně i šatstva a obuvi ve vlastních prodejnách; cukrovary byly prohlášeny za samostatné zásobovací jednotky.⁹

Při budování mocenského aparátu se nový československý stát opíral o bývalý rakouský státní aparát, který převzal do svých služeb, doplňoval a upevňoval jej. Převzal i celý systém válečného hospodářství a jeho nástroje, válečné ústředny. Situace v průmyslu byla po válce velmi svízelná, neboť vnitřní zařízení jednotlivých závodů bylo mnohdy dosti poškozené. Československo nebylo sice zničeno frontovými boji, ale jeho průmysl byl přizpůsoben a zcela podroben válečným potřebám. Přitom zásoby potravin, surovin a uhlí byly zcela vyčerpány. K tomu pak přistupovala dopravní kalamita. Tato tvrdá skutečnost tak jednoznačně neplatila po skončení války pro cukrovarnictví.

Prakticky se nezměnila jeho značná závislost na světových trzích, přičemž i nadále mělo výrazný vývozní charakter. Už před první světovou válkou patřilo Rakousko-Uhersku ve vývozu řepného cukru druhé místo za Německem, před Francií a Ruskem, přičemž z celé monarchie i z českých zemí se od počátku osmdesátých let 19. století vyvážely zhruba dvě třetiny cukru. Nejvíce cukru se pak vyváželo z Čech; zbývající třetina se z poloviny spotřebovala na domácím trhu, druhou polovinou této třetiny se zásobovaly zbývající země monarchie. Vývoz cukru představoval pro hospodářský život monarchie významné místo, protože měl značný podíl na aktivní bilanci zahraničního obchodu říše. Rovněž umožňoval nakupovat potřebné suroviny, zboží a strojní zařízení z těch zemích, kam zejména směřoval vývoz cukru: před první světovou válkou se jednalo o Velkou Británii (48 %) a Švýcarsko (15 %), dále také o Balkán a Turecko (15 %), Blízký východ a severní Afriku (9 %). Proto také měla říše na tomto výrobním odvětví eminentní zájem a poskytovala mu ochranu. Do ciziny byl vyvážen pokud možno cukr rafinovaný (dvě třetiny tzv. labskou cestou přes Hamburk), aby zisk z rafinování cukru neodcházel za hranice. Celkový vývoj předválečného rakousko-uherského (a přirozeně i budoucího československého)

⁷ Blíže: ČAPKA, F. – SLEZÁK, L.: *Cukrovarnictví do roku 1938 a agrární strana (se zřetelem na Moravu a Slezsko)*. Brno 2011, s. 68–70.

⁸ K dějinám našeho bankovníctví ve sledovaném období uveďme např.: PIMPER, A.: *České obchodní banky za války a po válce*. Praha 1929; *Almanach československého peněžnictví v prvním desetiletí Československé republiky*. Praha 1928; NOVOTNÝ, J. – ŠOUŠA, J.: *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku. Agrární banka 1911–1938 (1948)*. Praha 1996.

⁹ VILIKOVSKÝ, V.: *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu od nejstarších dob až do vypuknutí světové krise hospodářské*. Praha 1936, s. 384–386.

cukrovarnictví můžeme označit jako konjunkturální.¹⁰ I po válce se z českých zemí vyvážely zhruba dvě třetiny vyrobeného cukru.

Pro možnosti vývozu československého cukru bylo důležité, že se na pařížské mírové konferenci podařilo naší delegaci smluvně zaručit přístup k moři zmezinárodněním Labe, Dunaje a Odry spolu s právem na přístavní pásmo v Hamburku, Štětíně a Terstu; současně bylo dosaženo podílu na příslušných lodních parcích a právo volného průjezdu vlaků sousedními státy.

Okamžitě po vyhlášení samostatnosti čs. státu přikročil Národní výbor i ke zřízení *Československé cukerní komise*, která měla převzít pravomoci a celou agendu vídeňské Cukerní ústředny při řízení výroby a spotřeby cukru v novém státě. K jejímu zřízení došlo jedním ze sedmácti zákonů a nařízení Národního výboru ze dne 31. 10. 1918, fungovat začala ústředna 3. 11. t. r. Podobně vznikaly ústředny pro obchod s obilím, moukou, mlékem, lihem, uhlím, kovy, papírem, lepenkou, umělými hnojivy, tuky, ovocem, rybami, zeleninou, marmeládou, solí, oleji, dřívím a částečně i masem.¹¹ Při přebírání ústředí se v nich na čelná místa dostávali exponenti české politiky, zejména agráři.

Vázané hospodářství se stalo jedním z nástrojů českého kapitálu k ovládnutí ekonomiky nového státu. K řízení vázaného hospodářství bylo vytvořeno ministerstvo zásobování lidu, do jehož čela byl postaven socialista B. Vrbenský, který se snažil odbourat velké zisky ústředí a komisionářů a bojovat proti černému trhu. Nezbytnost zachování vázaného válečného hospodářství v podmínkách nedostatku potravin i surovin uznávaly i představitelé pravicových stran – agrární strany a strany národně demokratické. Jeho ponechání bylo po určitou dobu nezbytné pro překonání poválečného hospodářského rozvratu. Postupně během roku 1921 docházelo k uvolňování vázaného hospodářství a k rušení všech ústředí (s výjimkou lihové komise).¹²

Prvním významným krokem k překonání hospodářského rozvratu bylo provedení měnové odluky na základě zákona z 25. února 1919; osamostatnění československé měny bylo provedeno okolkováním rakousko-uherských bankovek. Odluka sledovala i cíl vytvořit z čs. koruny pevnou měnu, která by hrála ve střední Evropě podobnou roli jako ve světě dolar, libra nebo frank. Současně měla napomoci zvýšit export, v němž právě vývoz cukru byl zvlášť silný.

Úspěšně provedená měnová reforma umožnila prosadit další, v pořadí druhé dlouhodobé opatření v hospodářské oblasti – nostrifikaci průmyslových podniků a bank. V nejobecnější rovině bylo posláním nostrifikace oslabení ekonomických pozic a společenského vlivu německé, resp. rakouské buržoazie a šlechty v novém státě a posílení hospodářského postavení české buržoazie. Nostrifikace se řídila zákonem č. 12 (tzv. nostrifikačním) z 11. 12. 1919. Zákon ukládal akciovým společnostem, společnostem s ručením omezeným, bankám, pojišťovněm a penzijním fondům, které se nacházely na území ČSR, ale jejichž vedení bylo za hranicemi (nejčastěji ve Vídni nebo v Budapešti), aby do šesti týdnů od vyhlášení zákona přemístily svá sídla do Československa; nakonec se protáhla na několik let (v českých zemích do roku 1924, na Slovensku do konce dvacátých let). Mezi nostrifikovanými závody se nacházely i cukrovary.¹³

¹⁰ K určitému poklesu vývozu českomoravského cukru došlo do oblasti Balkánů a osmanské říše v důsledku anexe Bosny a Hercegoviny (1908) a vypuknutí balkánské války (1912/1913). Představitelé cukrovarníků po vzniku ČSR často argumentovali tvrzením o ochraně trhu ze strany habsburské monarchie, aby zdůvodnili nezbytnost podpory i ze strany čs. státu. Např.: VONDRÁK, J.: *Průmysl cukrovarnický. Historie cukru a jeho výroby u nás*. Československá vlastivěda, 9. Praha 1929, s. 295.

¹¹ HARNA, J. – DEYL, Z. – LACINA, V.: *Materiály k politickým, hospodářským a sociálním dějinám v letech 1918–1929*. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století, 7. Praha 1981, s. 14.

¹² LACINA, V.: *Formování československé ekonomiky 1918–1923*. Praha 1990, s. 75. Též: KUBŮ, E. – PÁTEK, J.: *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*. Praha 2000, s. 18n.

¹³ Podrobněji: ČAPKA, F. – SLEZÁK, L.: *Cukrovarnictví do roku 1938 a agrární strana (se zřetelem na Moravu a Slezsko)*. Brno 2011, s. 93–104. Též: LACINA, V.: *Formování československé ekonomiky 1918–1923*. Praha 1990.

Do čela vládního výboru pro zřízení Československé cukerní komise byl postaven statkář a cukrovarník Jaroslav Rychtera, přední představitel agrární strany.¹⁴ Úkolem komise bylo „obstarávání veškeré péče o výrobu, nerušené zásobování a řádné hospodaření cukrem, jakožto státní orgán pro přechodnou dobu poměrů mírových“.¹⁵ Pod řízení komise přešly nejen všechny cukrovary na území ČSR, ale v kampani 1918/1919 i čtyři cukrovary z oblasti Moravského pole v „novém“ Rakousku; rakouská vláda s tím souhlasila pod podmínkou, že komise bude pečovat o celkové zásobování Rakouska cukrem.

Československá cukerní komise převzala celou agendu předlitavské cukerní ústředny včetně jejích finančních fondů a závazků. Sídlem byla zvolena Praha. Samy členy komise jmenovala posléze nově ustavená Kramářova vláda, a to tak, že vedle pěti vládních zástupců bylo v plénu komise po osmi zástupcích cukrovarníků, řepařů a spotřebitelských organizací. Cukerní komisi reprezentovali vedle předsedy J. Rychtery dva místopředsedové: Jan Rozkošný¹⁶ a zástupce spotřebitelů Alois Simonides.¹⁷ V jednatelském sboru komise bylo dále pět zástupců vlády, předseda, oba místopředsedové a pět jednatelů.¹⁸ Silný politický vliv v komisi uplatňovala agrární strana, což odráželo rozložení politických sil v oblasti cukrovarnictví.

Po zřízení cukerní komise jako vládního meziministerského orgánu k řízení vázaného cukerního hospodářství došlo rovněž k odluce důležitých cukrovarnických spolkových a zájmových organizací. Dne 5. 5. 1919 byl v Praze založen *Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického*; následně docházelo k ustavení pobočných spolků: severočeského v Mostě, východočeského v Českém Brodě, středočeského v Mšeném u Budyně, moravsko-slezského v Brně a slovenského v Bratislavě. Ústřední spolek sdružoval všechny československé cukrovary, přičemž jeho členem bylo i *Sdružení rolnických cukrovarů na Moravě* se sídlem v Olomouci. Také rafinerie si založily 4. 7. 1919 samostatný spolek pod názvem *Spolek československých rafinerií cukru* v Praze; dělil se na dvě sekce: českou (s 24 závodů) a moravsko-slezsko-slovenskou (s 32 závodů). O den později (5. 7. 1919) si vytvořily místo dosavadního Společenstva rakouských cukrovarů ve Vídni nové *Společenstvo československých cukrovarů* v Praze, zájmovou organizaci, která si vytyčila za cíl „podporovat výtěžek a hospodářství členů

¹⁴ Jaroslav Rychtera (1874–1948), rolník ze Smidarské Lhoty u Nového Bydžova, později český politik a poslanec Národního shromáždění za agrární stranu (od r. 1907), v r. 1925 zbaven poslaneckého postu, patřil ke statkářské, konzervativní frakci v agrární straně, která byla v r. 1925 vyloučena ze strany; poté se podílel na vytvoření Československé strany agrární a konzervativní.

¹⁵ *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického*, 1930, Praha 1930, VIII.

¹⁶ Jan Rozkošný (1855–1947), český národohospodář a politik ze střední Moravy (z Křenovic na Hané), zemský a říšský poslanec za staročechy, od r. 1907 za agrárníky, zasloužil se mj. i o založení rolnického cukrovaru v Němčicích na Hané, od r. 1920 senátor za agrárníky.

¹⁷ Alois Simonides (1871–1927), český národně socialistický politik, redaktor, ředitel Všeobecné nemocenské pokladny v Praze.

¹⁸ Vládou dosazení zástupci byli z ministerstva pro zásobování lidu, ministerstva financí, zemědělství, obchodu a z Úřadu pro zahraniční obchod. Z osmi zástupců cukrovarníků jich bylo pět delegováno za cukrovary z Čech, dva z Moravy a jeden ze Slovenska (mezi nimi byl jednatel Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického Gustav Heidler, dále pak čtyři majitelé a tři ředitelé cukrovarů). Zástupci řepařů byli delegováni následně: agrárníkou Československou jednotu řepařů zastupoval její ředitel Václav Hák a místopředseda František Mašín, dále předseda komise řepařů Jaroslav Richter, tajemník Zemědělské rady, jeden statkář a tři rolníci (vesměs agrárníci). Z osmi zástupců spotřebitelů bylo šest za Čechy, jeden za Moravu a jeden za Slovensko, konkrétně se jednalo o ředitele Všeobecné nemocenské pokladny, ředitele Ústředního konzumního dělnického spolku, ředitele Velkonákupní společnosti konzumních družstev v Praze, majitele továrny na cukrovinky, ředitele dělnického potravního spolku Vzájemnost-Včela v Brně-Židenicích, obchodníka, úředníka a berního správce. In: Venkov, 2. 11. 1918.

společným provozováním obchodů a upravovat úvěr členům“. Surovárný si k hájení svých zájmů vytvořily *Komitéť československých továren na surový cukr*.¹⁹

Cukerní komise ve svém řízení postupovala v intencích bývalého předlitavského cukerného kartelu, zejména co se týče kontingentů rafinády pro zásobování tuzemského trhu. Tak se pokračovalo ve vázaném státním cukerním hospodářství, když se státní orgány v čele s cukerní komisí od května 1919 ujaly řízení výroby cukru, spotřeby cukru a také jeho vývozu do ciziny prostřednictvím *Československé společnosti (komise) pro vývoz cukru* se sídlem v Praze.²⁰ Společnost podléhala Úřadu pro zahraniční obchod a jejími členy byli hlavní vývozci cukru, jako Akciová společnost pro obchod s cukrem Živnostenské a České eskomptní banky, Pražská úvěrní banka nebo Hospodářská úvěrní banka pro Čechy. Můžeme tedy konstatovat, že vývoz spočíval v rukou velkých obchodních bank a jejich suchých rafinerií.

K dalším úkolům komise náležela péče o přednostní zásobování cukrovarů surovinami a pomocným materiálem (zejména uhlím, řepným semenem a strojeným hnojivem).²¹ Vládními nařízeními se stanovily pevné ceny za dodávky cukrovky a také surového a rafinovaného cukru tak, aby byl řepářům i cukrovarníkům zajištěn garantovaný zisk. Komise přitom sledovala pohyb cen cukru na světovém trhu, přičemž se snažila vytvářet solidní zisky plynoucí do státní pokladny; to byl významný příspěvek ke stabilizaci hospodářství a nové měny. Vývozní společnost odvedla státní pokladně do konce vázaného cukerního hospodářství zisk ve výši 4 605 milionů Kč (50 %), zbývajících 50 % bylo rozděleno mezi pěstitele řepy (43 %) a cukrovary (7 %); včetně všech daní činil celkový zisk eráru z cukru do konce roku 1921 zhruba 5 miliard Kč. Cukr byl v této době označován jako „bílé zlato“, a dokonce se motiv cukrové řepy měl objevit mezi návrhy na nové čs. mince.²² Byl v této době předmětem kompenzačních obchodních smluv s Francií, Polskem a Jugoslávií jako hlavní vývozní položka státu. Proto největší část vývozu směřovala v prvních poválečných kampaních právě do těchto uvedených zemí a do balkánských států, dále také do Rakouska, Německa, Maďarska.²³ Cukrovarníci přitom vydělali kolem půl miliardy Kč.²⁴ Organizační zabezpečení prodeje cukrovky cukrovarům bylo cukerní komisí svěřeno agrárníké *Ústřední jednotě řepářů československých*, ustavené v roce 1920 v Praze. V ústřední jednotě nebyli sdružení málo početní němečtí pěstitelé, kteří se organizovali v *Deutsche Rübenverwertungsgenossenschaft* se sídlem v Mostě.²⁵

¹⁹ Adresář průmyslu cukrovarnického Republiky československé za rok 1921. Praha 1921, s. 62. Oficiálním tiskovým orgánem cukrovarnictví byly od roku 1883 *Listy cukrovarnické* a jejich překlad *Zeit für die Zuckerindustrie der českoslowakischen Republik* (dříve *Zeitschrift für die Zuckerindustrie in Böhmen*, založený v roce 1872), a *Pražský cukerní zpravodaj*.

²⁰ Hospodaření s cukrem bylo stanoveno vládními nařízeními ze dne 21. 3 a 23. 9. 1919; právě nařízení z 27. 3. 1919 svěřilo vývoz cukerních přebytků Československé společnosti pro vývoz cukru v Praze. In: *Věstník Československé jednoty řepářů*, 1922, č. 23, 1. 6. 1922, s. 328.

²¹ Podrobný a vyčerpávající seznam všech cukrovarů v Československu společně se seznamem cukrovarnických spolků, zájmových a „příbuzných“ organizací, ústředních cukrovarnických organizací a firem obstarávajících prodej cukru přináší *Adresář průmyslu cukrovarnického Republiky československé na rok 1921*. Praha 1921.

²² ŠTECH, V. V. – NERAD, L.: *Otakar Španiel*. Praha 1954, s. 45.

²³ *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického*, 1919–1920, Praha 1919–1920, Praha 1921, s. 1–3. Též: DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, s. 79–87.

²⁴ Blíže: Tamtéž, s. 98–103.

²⁵ Ústřední jednota byla pokračovatelkou *Ústřední jednoty řepářů pro Království české*, k jehož založení došlo díky aktivitám agrární strany a osobně A. Švehly 8. 5. 1902 v Praze na Žofíně. V lednu 1912 došlo i na Moravě (v Brně) k ustavení *Ústřední jednoty řepářů pro Markrabství moravské*. Blíže: ČAPKA, F. – SLEZÁK, L.: *Cukrovarnictví do roku 1918 a agrární strana (se zřetelem na Moravu a Slezsko)*. Brno 2011, s. 81, 85–89, 114–115.

Prodej cukrovky se však často neobešel bez boje o řepu mezi jednotlivými cukrovarý spojený se snahou o přeplácení řepy. Zároveň pokračovala akce o porolnicování cukrovarů, s níž se ve velké míře setkáváme zejména v první polovině 20. let 20. století.²⁶ Cukrovarý ve snaze zvýšit svůj zisk, počaly usilovat o rozšíření své řepní základny; ruku v ruce s touto snahou cukrovarů šlo úsilí pěstitelů cukrovky účastnit se počínající konjunktury. K tomu přistoupila ještě pozemková reforma.²⁷ Cukerní průmysl, který byl dříve do značné míry zásobován řepou z velkostatků, se obával toho, že parcelace velkých zemědělských objektů bude mít za následek pokles řepní produkce, protože dosavadní praxe potvrzovala, že na velkostatcích se dosahuje vyššího výnosu než na malých hospodářstvích rolníků. Nákup řepy byl upravován kolektivní smlouvou, kterou sjednávalo s Československou jednotou řepařů Společenstvo československých cukrovarů.²⁸

K 1. 11. 1921 došlo po třech kampaních k likvidaci Československé cukerní komise; zároveň si však vláda vyhradila podíl na polovině zisku nového vývozního syndikátu cukrovarníků a řepařů. Protože tento vývozní monopol skončil po roce v důsledku krizového poklesu na světovém cukerním trhu ztrátou, neměl stát ani cukrovarníci zájem na jeho pokračování. Celkově můžeme hodnotit vývoj čs. cukrovarnictví do poloviny dvacátých let jako konjunkturální s menším krizovým poklesem v kampaních v letech 1921–1923, kdy se projevilý důsledky přechodné odbytové krize na světových trzích. Předchozí výrobní výkyvy v poválečných kampaních 1919/1920 a 1921/1922 byly způsobeny zejména neúrodou cukrovky.

Vývoj čs. výroby cukru od kampaně 1913/1914 do kampaně 1921/1922²⁹

Kampaně	Počet cukrovarů (bez rafinerií)	Osázená plocha (v ha)	Zpracováno řepy (v q)	Výroba cukru (v q)	Vývoz cukru (v tisících t)
1913/1914	171	295 081	79 739 121	12 709 552	–
1914/1915	170	299 469	75 051 895	12 697 860	–
1915/1916	162	198 957	53 429 530	8 086 067	–
1916/1917	161	207 563	48 175 680	7 827 042	–
1917/1918	160	202 165	32 568 843	5 208 410	–
1918/1919	163	182 039	40 145 246	6 423 984	1 606 046
1919/1920	162	182 653	34 264 759	5 074 167	3 405 164
1920/1921	161	192 864	42 003 409	7 172 395	4 143 767
1921/1922	158	191 893	34 616 630	6 625 204	3 763 286

Světový cukerní trh byl po skončení války ovládán třtinovým cukrovarnictvím. Řepné cukrovarnictví se jen postupně vracelo do svého předválečného postavení. Z bývalých špičkových vývozců řepného cukru se do něho vracelo vedle Německa i Československo; cukrovarnictví ve Francii, Polsku, Maďarsku, Rakousku i Rusku se jen těžko vzpamatovávalo z hlubokého hospodářského rozvratu.³⁰ Teprve ke konci kampaně 1920/1921, poslední to

²⁶ Bliže: DUDEK, F.: *Československý cukerní kartel a hospodářská politika agrární strany v letech 1918–1927*. In: ČsČH, 1980, č. 6, s. 509–535.

²⁷ LACINA, V. – SLEZÁK, L.: *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*. Praha 1994.

²⁸ *Listy cukrovarnické*, 1926, č. 47/48, s. 513–520.

²⁹ VONDRÁK, J.: *Průmysl cukrovarnický. Historie cukru a jeho výroba u nás*. In: *Československá vlastivěda*, 9, Praha 1929, s. 290. Těž: *Věstník Ústřední jednoty řepařů československých*, roč. XI, č. 6, 10. 3. 1930, s. 123–125.

³⁰ *Listy cukrovarnické*. Zpravodaj, 1919, č. 20, s. 172. Československo je v literatuře uváděno od kampaně 1924/1925 na druhém místě mezi světovými producenty řepného cukru, hned za Německem.

kampaně vedené cukerní komisí, se začal projevovat obrat ve světové konjunktuře řepného cukru.

Srovnání výše válečné výroby řepného a třtinového cukru

Rok	Cukr řepný	%	Cukr třtinový	%
1913/1914	8 968 000	100	9 950 000	100
1914/1915	8 194 000	91,4	10 208 000	102,6
1915/1916	5 953 000	66,6	10 766 000	108,2
1916/1917	5 595 000	62,4	11 205 000	112,6
1917/1918	5 077 000	56,6	12 625 000	126,9

Výroba největších producentů evropského řepného cukru na počátku a na konci války

Země	1913/1914	1917/1918	Pokles v %
Německo	2 720 613	1 570 578	42
Rusko	1 875 000	1 100 000	41
Rakousko-Uhersko	1 685 443	669 000	60
Francie	796 700	225 000	77

Z této skutečnosti maximálně těžili výrobci třtinového cukru, hlavně severoamerické bankovní koncerny, ovládající kubánskou produkci.

Vývoj světového cukerného obchodu a podíl ČSR na výrobě cukru v letech 1918–1922³¹

Kampaň	Světová výroba cukru		Podíl ČSR na světové výrobě řepného cukru	Podíl ČSR na celkové výrobě cukru
	Úhrnem v t	Podíl řepného cukru		
	(v %)	(v %)	(v %)	(v %)
1918/1919	16 774	26	15,0	3,0
1919/1920	15 624	21	15,5	3,3
1920/1921	17 420	28	15,0	4,2
1921/1922	18 343	28	13,3	3,7

Snahy cukrovarníků o obnovu předválečného tuzemského kartelu surováren a rafinerií řepařů narazily na odpor agrárníků, kteří si nechtěli svazovat ruce v boji o pozice v cukrovarnictví. Proto byl za přispění ministra financí A. Rašína uzavřen roční tuzemský cenový a kontingenční kartel rafinerií v čele s *Komitétem československých rafinerií cukru*. Po odporu vlády proti zvyšování tuzemské ceny cukru ztratily rafinerie zájem na pokračování uvedeného kartelu a v kampani 1923/1924 byl formálně tuzemský cukerní trh uvolněn, a vláda tak ztrácela dohled nad cenami cukru.³²

V polovině roku 1921 vyhlásila úřednická vláda Jana Černého na nátlak agrárníků nový vyživovací plán a k 1. 11. 1921 zrušila vázané hospodářství v zásobování, které fungovalo na

³¹ DUDEK, F.: *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*. Praha 1985, s. 167.

³² DUDEK, F.: *Československý cukerní kartel a hospodářská politika agrární strany v letech 1918–1927*. In: ČsČH, 28, 1980, č. 6, s. 511–512.

základě vládních nařízení o úpravě obchodu s cukrem a o použití cukrovky. Bylo jasné, že za nastalého cenového poklesu nelze vázané hospodářství dále prodlužovat, neboť stát nemohl převzít riziko případné ztráty, která by nastala, kdy se za cukr prodaný do ciziny nedosahovalo ceny garantované cukrovarům. Proto došlo k likvidaci cukerní komise. Do listopadového data (1. 11. 1921) ponechala vláda válečný přidělový lístkový systém pro zásobování cukrem v tuzemsku, tzv. cukřenky.³³ Do této doby byla samostatně vydávána pro každou kampaň nařízení a současně byly vyhlášovány pevné maximální výkupní ceny řepy cukrovky, ceny surového cukru pro rafinerie a tuzemské velkoobchodní ceny rafinády; vládní nařízení byla vyhlášována podle zákona z 15. 4. 1920 č. 337 Sb. z. a n. V zahraničním obchodě bylo postupně odstraněno povolovací nařízení a vázané devizové hospodaření. Začalo fungovat normální tržní hospodářství. Stát pouze vytvářel zákony a nařízení, jeho základní pravidla a mantinely.³⁴

Na přechodnou dobu (1921–1922) provozoval „režii“ cukerního hospodářství v Československu cukrovarnický syndikát, jehož hospodaření však skončilo značnou ztrátou. Když ceny cukru na světových trzích dále poklesly, nedošlo v následující kampani 1922/1923 k prodloužení syndikátu a cukrovarnický průmysl vstoupil do éry volného obchodu.³⁵ Pouze rafinerie mezi sebou uzavřely kartelní smlouvu týkající se pouze tuzemského prodeje cukru, když jim k tomu sloužil již zmíněný Komitét československých rafinerií cukru, který zásoboval tuzemský trh periodickým uvolňováním kontingentů jednotlivých rafinerií.

Summary

State control of the sugar economy in Czechoslovakia in the early postwar years (1918–1921)

Based on extensive studies of archival materials, this scientific study gives a picture of Czechoslovak sugar industry in the early post-war years. First the article approaches the situation during World War I. and the dominant position of the sugar industry in the Czech lands during the Austro-Hungarian Empire, which was significantly oriented towards export. Bound and state-controlled economy continued in Czechoslovakia until 1921. In detail we describe the main trends in the Czechoslovak sugar industry, which was again second in the export of sugar. After the dissolution of the unified (1921), the sugar industry began to function in our market economy.

³³ Roční spotřeba cukru na 1 obyvatele v poválečných letech: 1918–1919: 23,6 kg, 1919–1920: 24,4 kg, 1920–1921: 23,4 kg, 1921–1922: 22,5 kg.

³⁴ Ve snaze podnitit rozvoj řepářství došlo v kampani 1919/1920 ke zvýšení maximální ceny cukrovky z 12 na 15 Kč za 1 q, přičemž se zvýšila i cena tuzemského cukru na 267 Kč (následně na 290 Kč) a cena surového cukru pro rafinerii na 147 Kč. Na jaře 1920 prosadili agráři zvýšení výkupních cen cukrovky z 15 na 30 Kč, resp. na 26 Kč, protože 4 Kč z každého zpracovaného 1 q odváděly cukrovary cukerní komisi k nákupu umělých hnojiv pro řepáře. V důsledku toho si cukrovarníci vynutili na vládě zvýšení tuzemské ceny cukru pro kampaň 1920/1921 z 290 na 717 Kč/q (to bylo maximum za celou dobu předmnichovské republiky). Maloobchodní cena za 1 kg cukru přitom dostoupila k částce 9,58 Kč. In: *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického*, 1919–1920, Praha 1921, s. 4–7, 15–16, 22.

³⁵ Blíže: ZEMAN, J.: *Význam cukrovarnického průmyslu pro hospodářský život našeho státu*. In: Sborník Československé společnosti zeměpisné, sv. XXXII, Praha 1926, sešit 1 a 2, s. 225–241.